

Opvattingen en Gevoelens van Moslimjongeren over de Nederlandse Samenleving

Auteur: Marlies Bouwman

Studentnummer: 3010333

Begeleider: Drs. Sophie Verhoeven

Universiteit Utrecht – Master Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken

Opvattingen en Gevoelens van Moslimjongeren over de Nederlandse Samenleving

MARLIES BOUWMAN

Abstract

Radicalism in Muslim youth is an important theme in Dutch politics. There is not one clear underlying cause that would indicate a process of radicalism. The theory of legitimacy is used for understanding radicalism. In this theory the beliefs and feelings from young people concerning the democratic law play an important role. Hence, the central question in this study was: *Which beliefs and feelings have Dutch Islamic youth upon Dutch society?* This question is researched through semi-structured interviews with eleven practicing young Muslims. Results indicate these young Muslims do not have any radical ideologies; however, they did have some doubts about the values regarding democratic law. Besides that, findings indicate that young Muslims are willing to demonstrate themselves in Dutch society, since they experience some resistance and detect a negative representation of (young) Muslims.

Keywords: Radicalism; Muslim; youth; beliefs; feelings

Samenvatting

Radicalisering onder moslimjongeren is een belangrijk thema in de Nederlandse politiek. Er is geen eenduidige oorzaak aan te wijzen die ten grondslag ligt aan een radicaliseringproces. De legitimiteittheorie wordt gehanteerd wanneer er gekeken wordt naar radicalisering. Binnen deze theorie spelen opvattingen over de democratische rechtstaat en gevoelens van jongeren een belangrijke rol. In dit onderzoek stond dan ook de volgende vraag centraal: *Welke opvattingen en gevoelens hebben Nederlandse islamitische jongeren jegens de Nederlandse samenleving?* Deze vraagstelling is onderzocht door middel van semi-gestructureerde interviews af te nemen bij elf praktiserende moslimjongeren. Resultaten laten zien dat de jongeren geen radicale ideologieën aan hangen maar zij plaatsen wel kanttekeningen bij de waarden van de democratische rechtstaat. Verder komt uit het onderzoek naar voren dat moslimjongeren zich extra willen bewijzen in de Nederlandse samenleving omdat zij weerstand vanuit de samenleving ervaren en tegen een negatieve beeldvorming aanlopen.

Trefwoorden: Radicalisme; moslim; jongeren; opvattingen; gevoelens

Inleiding

Aanleiding onderzoek

De islam in Europa is één van de belangrijkste thema's in de huidige Europese politiek (Nielsen, 2008). Ook in Nederland is de aandacht hiervoor de laatste jaren vergroot. De moord op Theo van Gogh en andere incidenten zorgen voor inter-culturele en inter-etnische spanningen tussen verschillende sociale groepen (Veldhuis en Bakker, 2009). Ook heeft de AIVD geconstateerd dat het radicaliseringproces bij migrantenjongeren doorzet (AIVD, 2007b). Het kabinet is dan ook bezorgd over de steeds groter wordende polarisatie en radicalisering in Nederland en heeft daarom het Actieplan polarisatie en radicalisering 2007-2011 ingevoerd (Ministerie BZK, 2007). Dit Actieplan richt zich op bepaalde groepen jongeren die bloot staan aan radicaliserende en politiek extremistische invloeden. Dit onderzoek zal zich richten op radicalisering onder moslim jongeren.

Definitie radicalisering

Radicalisering en radicalisme zijn brede begrippen die op vele verschillende wijzen worden ingevuld. In dit onderzoek zal de definitie van de nota Radicalisme en Radicalisering worden gehanteerd.

“ Radicalisme is een geesteshouding. We duiden er de bereidheid mee aan om de uiterste consequentie uit een denkwijze te aanvaarden en die in daden om te zetten. Die daden kunnen maken dat op zichzelf hanteerbare tegenstellingen escaleren tot een niveau waarop ze de samenleving ontwrichten. Doordat er geweld aan te pas komt, of ander gedrag dat mensen diep kwetst of in hun vrijheid raakt. Of doordat hele groepen zich afkeren van de samenleving.” (Ministerie van Justitie, 2005)

De overheid lijkt radicalisme te zien als een proces waarin delegitimering van democratische waarden en procedures centraal staat. In het beleid van de rijksoverheid worden de waarden van een democratische rechtstaat uitgedragen, namelijk gelijk(waardig)heid, vrijheid en solidariteit. Het beleid in het Actieplan Democratische Rechtsstaat heeft als doel het draagvlak voor de waarden van de democratische rechtstaat breed te versterken zodat het proces van toenemende delegitimering van democratische waarden en procedures worden tegengegaan (Ministerie BZK, 2008).

Harchaoui (2006) beschrijft dat radicalisme de reactie is op twijfels ten aanzien van de democratische, beleidsinhoudelijke of personele legitimiteit van het systeem. Legitimiteit

verwijst naar de rechtvaardigheid van het (overheid)systeem om bij de burgers het vertrouwen te creëren dat de bestaande politieke instituten het meest geschikt zijn voor de samenleving. Bij legitimiteit gaat het zowel om de kenmerken van het democratische politieke systeem als om de opvattingen gevoelens van burgers over dit systeem. Een democratie ontleent haar stabiliteit aan een juiste combinatie van effectiviteit (basisfuncties) en haar legitimiteit.

Oorzaken van radicalisering

In bovenstaande wordt uitgelegd dat het vertrouwen van burgers in de overheid een belangrijke voorwaarde is voor een democratische samenleving. Wanneer de burgers twijfelen kan er een proces van radicalisering ontstaan.

Echter, er kan geen eenduidige aanleiding worden gegeven voor het radicaliseren van jongeren. Er zijn vele onderzoeken verricht naar radicalisering en als al deze kennis samen wordt genomen kan er slechts worden geconcludeerd dat er meerdere oorzaken of aanleidingen zijn waarom mensen radicaliseren (Lathion, 2003). Om die reden wordt er in dit onderzoek vanuit gegaan dat verklaringen voor de vatbaarheid van radicalisme vooral gezocht moeten worden in de interactie tussen individuele en maatschappelijke factoren.

Individuele factoren

Veldhuis en Bakker (2007) beschrijven in hun onderzoek dat radicalisering het product is van een combinatie van interactie tussen causale factoren die uniek zijn per individu. Veel moslims in Nederland, met name Marokkaanse jongeren, voelen zich achtergesteld ten opzichte van autochtonen (Jurgens, 2007), daarbij komt dat deze jongeren zich onzeker voelen. Een gevoel van onzekerheid is van invloed op de sociale identiteit (Hogg, 2000). De identiteit van een persoon en de religie zijn factoren die vervolgens van invloed kunnen zijn op radicalisering. Zo kwam uit het onderzoek van Duderija (2007) naar voren dat nieuwe migranten met een minderheidsreligie significante veranderingen doormaken bij het construeren van hun identiteit. De verandering van context zorgt er voor dat de religie een primaire rol speelt in de identiteitsontwikkeling. Dit geldt ook voor moslims in Nederland. Zij construeren nieuwe westerse vormen van het 'moslim zijn'. Zo hebben Demant en Pels (2006) verschillende typen moslims gevonden. Die variëren van symbolische tot ultraorthodoxe moslims. Deze verschillen in identiteit zijn van invloed op interpretaties van situaties en daarom ook van invloed op het denken, doen en voelen van mensen (Van den Bos, Loseman en Doosje, 2009).

Religie is van invloed op de identiteit van moslimjongeren. Echter religie is ook direct van invloed op het gedrag van deze jongeren (Stodolska en Livengood, 2006). Buijs, Demant en Hamdy (2006) vonden in hun onderzoek dat personen die een brekpunt in hun leven ervaren waardoor ze in een situatie van existentiële twijfel komen, op zoek gaan naar een religieus antwoord. Deze situatie kan voortkomen uit processen van sociale identiteit en onzekerheid over de eigen identiteit. De subjectieve beleving van de situatie kan leiden tot onzekerheid en gevoelens van bedreiging. Jongeren die onzeker zijn over hun identiteit kunnen, wanneer zij discriminatie, achterstelling, uitsluiting en bedreiging ervaren hun toevlucht gaan zoeken tot radicale ideologieën (Buijs e.a. 2006; Van den Bos e.a., 2009). Daarbij komt nog dat de omslag naar religiositeit vaak op latere leeftijd tot stand komt. Volgens Sageman (2008) verklaart dit gegeven mede het fanatisme van jihadisten, omdat zij te weinig kennis hebben over de islam en haar geschiedenis. Dit komt overeen met het onderzoek van Buijs en collega's (2006) waarin naar voren kwam dat de religieuze ontwikkeling van moslim jongeren rond hun 16^e jaar begon.

Maatschappelijke factoren

Uit diverse onderzoeken blijkt dat het concept burgerschap bij jongeren binnen een samenleving erg kan verschillen (Koutselini & Papanastasiou, 2003). Bij migrantenjongeren ligt dit echter nog complexer. Zo onderzochten Leitner en Ehrkamp (2006) beelden over burgerschap bij migranten in Duitsland en de Verenigde Staten. In beide landen kwam naar voren dat nationaal burgerschap een lastig concept is voor migranten omdat zij zich kunnen identificeren met verschillende gemeenschappen, namelijk de gemeenschap waar zij zijn geboren als de gemeenschap waar zij als migrant zijn gaan wonen. Lathion (2003) vond dit zelfde gegeven bij moslimjongeren in Zwitserland. Het concept burgerschap wordt in een continu proces geconstrueerd door moslimjongeren. De moslimjongere als individu is dan van invloed op het concept burgerschap evenals de moslimgemeenschap en de gehele maatschappij.

Basit (2009) deed een dergelijk onderzoek in Engeland. Hier kwam naar voren dat alle jonge Britten in het onderzoek een conceptualisering konden maken over identiteit en burgerschap. Echter, de jongeren met een andere etnische achtergrond hadden twijfels of zij door anderen wel als Britse burgers werden gezien. Deze twijfel kwam voort uit de stereotypering en raciale pesterijen die in het bijzonder ontstonden na de verscheidene terroristische aanvallen in het westen.

Voor kinderen geldt dat de conceptualisering omtrent burgerschap ontstaat uit de levenservaringen van kinderen die zij thuis, op school en in de gehele samenleving hebben opgedaan (Howard & Gill, 2000). Echter, het blijkt dat migranten meer moeite hebben in het beschrijven van het concept burgerschap. Doordat zij te maken hebben met verschillende contexten kunnen zij minder eenduidig zijn in hun conceptualisering. Ook bleek uit het onderzoek van Basit (2009) dat jongeren uit groepen van etnische minderheden bang zijn voor de beeldvorming over henzelf als volwaardig burger. Hieruit kan opgemaakt worden dat een samenleving kan bijdragen aan het gevoel van (on)zekerheid bij burgerschap bij migranten jongeren. Deze gevoelens kunnen vervolgens weer van invloed zijn op het ervaren van legitimiteit van een samenleving, wat zeer van belang is wanneer het gaat om radicalisering.

Abbas (2007) vond in zijn onderzoek naar moslims in Engeland dat voor de meeste moslims sociaal economische -en etnisch culturele uitsluiting geldt. Dit zorgt er volgens hem voor dat moslims zich ook meer afgezonderd voelen binnen een Westerse samenleving. Een gevoel van afzondering kan vervolgens van invloed zijn op de ervaren legitimiteit van de samenleving. Zoals reeds beschreven kan de (ervaren) legitimiteit van een samenleving van invloed zijn op het radicaliseringproces bij jongeren. Het gevoel van een volwaardige burger zijn speelt hierbij een rol.

In dit onderzoek wordt gekeken naar de wijze waarop moslimjongeren tegen de Nederlandse maatschappij aankijken. Er wordt onderzocht hoe deze jongeren zich voelen in de Nederlandse maatschappij en hoe zij daarover denken. Het is van belang kennis te nemen van de opvattingen en gevoelens van moslimjongeren gezien het gegeven dat deze van invloed zijn op de ervaren legitimiteit van een samenleving. De groep moslimjongeren valt binnen de criteria die de rijksoverheid handhaaft in het Actieplan Polaritatie en Radicalisering 2007-2011. In dit Actieplan wordt namelijk gesteld dat personen die vatbaar zijn voor polarisatie en radicalisering jongeren zijn die op zoek zijn naar hun identiteit of roeping. Daarnaast komt volgens dit Actieplan, islamitische radicalisering veelal voor onder jongeren, tot dertig jaar, die zoeken naar zingeving en/of naar binding of erkenning binnen de groep (Ministerie BZK, 2007). Er wordt om die reden in dit onderzoek ook aandacht geschonken aan de identiteit van de moslimjongeren.

Vraagstelling

De vraag die in dit onderzoek centraal staat luidt als volgt: *Welke opvattingen en gevoelens hebben Nederlandse islamitische jongeren jegens de Nederlandse samenleving?*

Deze vraag is opgesplitst in twee specifiekere deelvragen, namelijk: (1) *Welke opvattingen hebben Nederlandse islamitische jongeren over de waarden van de Nederlandse democratische rechtstaat?* en (2) *Welke gevoelens hebben Nederlandse islamitische jongeren jegens de Nederlandse maatschappij?*

Relevantie

Dit onderzoek draagt zowel een wetenschappelijke als een maatschappelijke relevantie in zich. Er zal empirische kennis worden opgedaan doordat er een descriptie wordt gegeven van opvattingen en gevoelens van een specifieke groep personen. Daarnaast kunnen inzichten die worden verworven een aanknopingspunt zijn voor de praktijk. De Nederlandse overheid hanteert de legitimiteittheorie als uitgangspunt van haar beleid omtrent radicalisering. Binnen deze theorie zijn opvattingen en gevoelens van burgers over de samenleving zeer belangrijk. Dit geeft namelijk het vertrouwen van burgers in het systeem aan. Wanneer er een tekort aan vertrouwen is kan er een proces van radicalisering ontstaan bij burgers. Dat is dan ook waar beleid op wordt gevoerd. Dit onderzoek kan meer inzichten geven over dit type gevoelens en opvattingen van moslimjongeren.

Methoden

Design

In dit onderzoek is gewerkt met een kwalitatieve onderzoeksmethode. Er zijn individuele open interviews gehouden met moslim jongeren. Er is in dit onderzoek gebruik gemaakt van semi-gestructureerde interviews omdat er voorbereidingen zijn gedaan die hebben geleid tot een topiclijst.

Instrument

Voordat de eigenlijke respondenten zijn geïnterviewd is er een test interview-afgenomen. Dit interview is afgenomen bij een jongere die niet geheel voldeed aan de eisen van dit onderzoek. Na het afnemen van deze testcase is de topiclijst slechts aangepast in formuleringen van enkele vragen.

De interviews zijn gehouden met behulp van een topiclijst. Deze topiclijst bestond uit drie delen.

Het eerste deel bestond uit acht gesloten vragen over de persoonskenmerken van de respondenten, zoals leeftijd, woonplaats etc.

Het tweede deel ging in op de opvattingen en gevoelens van de respondenten jegens de Nederlandse maatschappij. Thema's die hierin naar voren kwamen zijn onder andere: gelijkwaardigheid, vrijheid, dialoog en rechtvaardigheid. Buiten deze thema's om werden ook open vragen gesteld om zo een beeld te kunnen schetsen van de opvattingen van de respondenten zonder enige sturing te geven. Bijvoorbeeld: *'Als jij Nederland een cijfer moet geven, welk cijfer zou dat dan zijn? Waarom dit cijfer?'*

Het derde deel ging in op dezelfde thema's uit deel twee maar nu konden de respondenten hun mening hierover geven, los van Nederland. De respondenten konden zo een beeld schetsen van hun ideale of perfecte wereld. Door deze vragen kon er worden onderzocht wat de respondenten belangrijke waarden vinden.

Werving en selectie

Voor dit onderzoek werden jongeren benaderd die praktiserend moslim zijn. De volgende eisen zijn in dit onderzoek gesteld: de jongeren moeten tussen de 14 en 24 jaar oud zijn, jaarlijks aan de ramadan doen en bidden. Demografische kenmerken van de moslimjongeren werden in dit onderzoek niet relevant geacht.

Vele organisaties, als jongerencentra, moskeeën en belangenorganisaties zijn benaderd voor dit onderzoek. De meeste organisaties waren niet bereid om mee te werken. Bij andere organisaties werd de onderzoeker uitgenodigd om op lezingen of andere dergelijke bijeenkomsten langs te komen om zo zelf de jongeren te werven. Door deze aanpak zijn de respondenten geworven. De organisaties die hebben meegewerkt zullen niet worden genoemd in dit artikel, om zo de gewenste anonimiteit van de organisaties en respondenten te waarborgen.

Respondenten

In dit onderzoek zijn elf respondenten betrokken. De eigenschappen van de respondenten zijn af te lezen in weergegeven tabel (zie tabel 1).

Tabel 1: Eigenschappen respondenten

Nr.	Geslacht	Leeftijd	Woonplaats	Opleiding	Geboorteland ouders	Geboorteland jongere	Locatie Werving
1	Man	19	Utrecht	WO	Marokko	Nederland	Eigen netwerk
2	Vrouw	23	Den Haag	WO	Marokko	Nederland	Lezing A
3	Man	19	Amsterdam	Gestopt met school	Turkije	Turkije	Jongeren centrum
4	Man	18	Amsterdam	MBO	Turkije	Nederland	Jongeren centrum
5	Man	18	Amsterdam	MBO	Turkije	Nederland	Jongeren centrum
6	Man	17	Amsterdam	VWO	Turkije	Nederland	Jongeren centrum
7	Man	16	Amsterdam	VMBO	Turkije	Nederland	Jongeren centrum
8	Man	16	Amsterdam	VMBO	Turkije	Nederland	Jongeren centrum
9	Vrouw	22	Utrecht	HBO	Marokko	Nederland	Moskee
10	Man	23	Utrecht	HBO	Marokko	Nederland	Moskee
11	Man	19	Amsterdam	MBO	Turkije	Nederland	Lezing B

Betrouwbaarheid en validiteit

Onderzoeksmetingen kunnen afhankelijk zijn van toeval, daarom is het belangrijk na te gaan hoe betrouwbaar een onderzoek is (Baarda, & de Goede, 2006). Dit onderzoek is kwalitatief van aard. Nadelig aan kwalitatief onderzoek is dat het nooit geheel betrouwbaar kan worden uitgevoerd, aangezien identieke omstandigheden niet kunnen worden gereproduceerd (Robson, 2005). Desalniettemin kan de betrouwbaarheid wel worden vergroot door voldoende waarnemingen te doen met een gestandaardiseerde onderzoeksmethode. Dit onderzoek besloeg een diverse groep jongeren die verschillen op persoonlijke eigenschappen. Al deze jongeren waren op een zelfde wijze betrokken in dit onderzoek. Dit zorgt ervoor dat de theoretische generaliseerbaarheid werd vergroot is en daarmee ook de betrouwbaarheid.

De validiteit heeft betrekking op het meten wat de onderzoeker wil weten (Boeije, 2005). Er zijn enkele bedreigen te benoemen in dit onderzoek. Ten eerste was niet iedereen uit de onderzoekspopulatie bereikt tijdens de werving. Ten tweede waren er jongeren die wel bereikt waren tijdens de werving, die nochtans niet wilden mee werken aan dit onderzoek. Echter, de analysestappen die in huidig onderzoek tot verscheidende interpretaties hebben geleid worden in dit artikel evident beschreven, wat de validiteit vergroot.

Procedure

De respondenten zijn allemaal geïnterviewd op een voor hun gunstige (nabije) locatie (school, jongerencentrum, moskee, bibliotheek). De interviews zijn met toestemming van de respondenten opgenomen op een geluidsrecorder. Vervolgens zijn de interviews volledig getranscribeerd.

Analyse

De data zijn geanalyseerd door middel van de gefundeerde theoriebenadering. Het accent lag hierbij op het verminderen van de hoeveelheid gegevens door ze te schiften, samen te vatten en in categorieën te delen (Boeije, 2005). Deze analyse is gedaan met behulp van het computerprogramma MAXqda. Vervolgens zijn de resultaten beschreven aan de hand van de codes die werden geformuleerd na de analyse.

Resultaten

De resultaten worden hier beschreven aan de hand van de codes die zijn gevonden. Om de beschreven resultaten te illustreren wordt gebruik gemaakt van citaten. Deze worden verwerkt aan de hand van de ‘preservationist-benadering’ . De citaten zijn hierbij zo letterlijk mogelijk weergegeven om zo min mogelijk informatie te verliezen (Boeije, 2005). Eerst wordt een beschrijving gegeven over de opvattingen van de respondenten over de waarden van een democratische rechtstaat. Vervolgens worden de opvattingen over de invulling van deze waarden besproken. Daarna worden de gevoelens van de respondenten over de Nederlandse samenleving besproken en de waardering die zij hier over gaven. Er wordt afgesloten met de resultaten over de thema’s *identiteit* en *de islam*.

Opvattingen over waarden van een democratische rechtstaat

Met de respondenten zijn drie waarden die centraal staan in een democratische rechtstaat besproken, namelijk solidariteit, vrijheid en gelijkwaardigheid.

Solidariteit

Wanneer er over solidariteit werd gesproken kwam het punt van ‘gelijke kansen’ meestal aan bod. De respondenten geven aan dat burgers in Nederland gelijke kansen hebben maar dat zij zich als moslim jongeren toch extra moeten bewijzen omdat zij ergens toch worden tegengewerkt.

“ Ja je kan doorstuderen.....je bent een Turkse of Marokkaanse jongen en je hebt een diploma en ik denk en ik heb dat zelf ook wel gehoord, dat jij als allochtoon toch minder snel wordt aangenomen met hetzelfde diploma...” [respondent 3]

“ Nee het is zo verschillend. Als ik om mij heen kijk, er zijn zoveel mensen die zo veel moeite doen om iedereen gelijke kansen te geven, maar in de praktijk is het toch echt anders en dat merk ik echt wel!” [respondent 11]

Sommige respondenten beschrijven bovendien dat er geen gelijke kansen zijn voor iedereen omdat dit afhangt van de economische middelen. Niet iedereen kan bijvoorbeeld een studie betalen al is er wel studiefinanciering, deze financiering is volgens de respondenten niet voldoende om het verschil te maken tussen arme en rijke mensen. De meeste respondenten geven daarnaast aan dat het wat hun betreft niet nodig is om de verschillen tussen arm en rijk te nivelleren. Er mogen verschillen tussen mensen blijven bestaan.

Vrijheid

Alle respondenten geven aan zich vrij te voelen in Nederland. Zij voelen en kennen dan ook geen beperkingen in hun leven in Nederland. Daarentegen zijn er wel respondenten die Nederland te vrij vinden. Volgens hen mogen er derhalve wel wat meer beperkingen zijn voor burgers, vooral op het gebied van vrijheid van meningsuiting.

“ Alles mag wel vrij zijn maar je mag elkaar niet beledigen, je moet niet overdrijven zoals Wilders.” [respondent 7]

Enkele respondenten beschrijven ook dat vrijheden niet voor iedereen gelijk zijn.

“ Bijvoorbeeld Wilders, hij heeft veel dingen gedaan en dat noemen ze vrijheid van meningsuiting maar zodra een moslim iets zegt over een jood dan wordt het meteen als een antisemitische uiting gezien. Ik snap het verband niet! Waarom mag het bij de een wel en bij de ander niet?” [respondent 8]

Gelijkwaardigheid

Dezelfde respondenten die vonden dat vrijheden niet voor iedereen gelijk zijn benoemen de Nederlandse samenleving als een samenleving waarin niet iedereen gelijkwaardig aan elkaar is. Zij gaven aan dat ook mannen en vrouwen in Nederland niet gelijk aan elkaar zijn.

“ ...ik vind dat als je een vrouw achter de ramen zet, tja ik weet het niet en de overheid vind dat goed dan denk ik van; heeft Nederland wel respect voor vrouwen? Want het is gewoon verkopen of verhuren wat ze daar doen. Ja ik vind het eigenlijk gewoon walgelijk en respectloos.” [respondent 8]

De andere respondenten geven aan dat zij over het algemeen Nederland als een land ervaren waarin men gelijkwaardig aan elkaar is maar dat er wel altijd mensen zijn die anderen het gevoel geven dat zij niet gelijkwaardig zijn aan de rest. Deze mensen nemen de respondenten echter niet zo serieus.

“ Die mensen neem ik echt met een korreltje zout, daar hecht ik echt helemaal geen waarde aan want ik ben blij dat je hier in Nederland echt gelijkwaardig aan elkaar bent.” [respondent 10]

Opvattingen over de invulling van waarden van een democratische rechtstaat

Bij het bespreken van de waarden van een democratische rechtstaat (solidariteit, vrijheid en gelijkwaardigheid) kwam ook de invulling van deze waarden ter sprake.

De meeste respondenten beschrijven Nederland als een rechtvaardig land. Zij vertellen dat allochtonen of moslims misschien meer weerstand ervaren in hun leven maar dat ook deze mensen uiteindelijk alles kunnen bereiken wat zij willen. Er wordt verteld dat de straffen in Nederland te laag zijn, maar de meeste respondenten geven wel aan dat het rechtssysteem goed is en dat er voor minderheden altijd mogelijkheden zijn om in beroep te gaan wanneer hun geen recht wordt aangedaan.

“ Het is niet dat alle mensen rechtvaardig zijn, dat kan ook nergens zo zijn, maar ik denk wel dat het rechtssysteem rechtvaardig is.” [respondent 2]

Over het accepteren van democratische beslissingen zijn de respondenten niet zo eensgezind. De meeste respondenten geven aan dat een democratie iedereen de vrijheid geeft om zijn of haar mening te geven. Dit benoemen zij een positief punt van een democratie. Maar als de meerderheid iets vindt wat tegen hun mening indruist vertellen de respondenten dat zij daar wel veel moeite mee hebben. Politiek leider Geert Wilders wordt hier vaak door de respondenten benoemd. Hij ontvangt veel steun van de Nederlandse burgers en dat maakt het voor de respondenten moeilijker om democratische beslissingen te accepteren. De helft van de respondenten geeft aan altijd beslissingen te accepteren die op democratische wijze zijn genomen.

“ Nee, ik kan het er niet niet mee eens zijn. Ik heb het bijvoorbeeld al geuit door niet op Wilders te stemmen. Het zou hypocriet zijn om alleen maar voor democratie te zijn als het in je eigen voordeel is.” [respondent 2]

De andere respondenten hebben meer moeite met het accepteren van beslissingen die op democratische wijze zijn genomen. De jongeren geven aan dat zij zich slecht zouden voelen wanneer er een beslissing wordt genomen die tegen hun principes indruist. Echter, zij geven daarbij ook aan dat zij er geen consequenties aan zouden hangen.

“ ...democratie is vrijheid, hé? Dat zie ik niet! Want ik wordt gedwongen om homo's te accepteren bijvoorbeeld!” [respondent 8]

De respondenten vermelden allemaal aan dat zij graag in dialoog gaan met andere mensen. Als mensen opvattingen hebben die niet overeenkomen met hun opvattingen dan willen zij daar graag over praten. Echter de respondenten geven wel aan dat de manier waarop iets gezegd wordt voor hen vaak grensoverschrijdend is. Zo beledigt Wilders een hele groep mensen zeggen zij en staat hij daarbij verder niet open voor discussie.

“ Je bent wel vrij in wat je vindt en wat je denkt maar ga een ander daar niet mee kwetsen of lastig vallen.” [respondent 10]

Gevoelens in de Nederlandse maatschappij

Geen van de respondenten vermelden zich bedreigd of onzeker te voelen in Nederland. Wel geven de meeste respondenten aan dat zij het gevoel hebben dat zij zich extra moeten bewijzen. De respondenten beweren wel dat zij vaak tegen vooroordelen aan lopen. Ze vinden niet dat ze gediscrimineerd worden maar zij bemerken wel dat er vaak een vooroordeel is van andere personen in de Nederlandse samenleving. Dit geeft de respondenten een reden om zichzelf extra te bewijzen.

“ Je ziet dat mensen tegen je zijn en dan wil jij je verdedigen. Dus dan sta je sterker. Het geeft je een drive om succesvol te worden.” [respondent 7]

“ Ehm ja ik heb dus het gevoel dat ik mij altijd dubbel moet bewijzen. Ten eerste moet ik me bewijzen van hé, hier sta ik en dit zijn mijn kwaliteiten en daarnaast moet ik me bewijzen van; ik ben niet de standaard Marokkaan zoals die wordt beschreven in de media.” [respondent 9]

Waardering over Nederland

De respondenten werd gevraagd de Nederlandse samenleving te waarderen met een cijfer. De meeste respondenten zijn positief over de Nederlandse samenleving. Zij vergelijken Nederland vaak met andere Europese of Westerse landen. Daarbij geven de respondenten aan dat mensen het in Nederland gemakkelijk hebben doordat er goede sociale voorzieningen zijn, het veilig in Nederland is en dat men veel vrijheid heeft.

“Studiefinanciering krijg je hier en OV en je krijgt iets als je werkeloos bent bijvoorbeeld.” [respondent 1]

Ondanks dat het merendeel van de respondenten positief bleek over de Nederlandse samenleving worden er ook kritische noten gegeven. Zo vinden enkele jongeren Nederland te vrij, zo vertellen zij dat er te lage straffen gelden waardoor het voor burgers erg gemakkelijk is om problemen te veroorzaken. Ook wordt er verteld dat een Nederlandse burger net zo goed niet kan werken omdat iemand die niet werkt een hele ruime uitkering krijgt.

“ Er is qua inkomen helemaal geen verschil tussen iemand die werkt en een uitkering krijgt. Je motiveert mensen zo niet om te werken...” [respondent 3]

Een ander punt waar de respondenten aan refereren wanneer zij hun mening geven over de Nederlandse samenleving ging over de beeldvorming betreffende moslims. De respondenten geven aan dat zij een ontwikkeling van angst zien tegenover moslims.

“ Er zijn ook dingen in de maatschappij die ik heel jammer vind, je ziet angst, angst tegen moslims bijvoorbeeld, of de islam en radicalisering....” [respondent 10]

Identiteit en de Islam

De respondenten beschrijven dat er meerdere factoren van invloed zijn op hun identiteit. De opvoeding van de ouders wordt genoemd evenals hun afkomst (cultuur) en de islam.

“ Als je een goede opvoeding krijgt van je ouders dan weet je ook in welke omgeving je moet omgaan en welke vrienden je moet kiezen. Dan weet je welke keuzes je moet maken.” [respondent 7]

De cultuur en de religie wordt door de respondenten vaak als hetzelfde gezien. Zij vertellen bijvoorbeeld dat zij hun hele leven al aan de ramadan doen maar dat ze niet goed wisten waarom zij dat deden. Voor hen is de ramadan een uiting van hun cultuur en niet perse iets religieus.

“ Het is een beetje verwarrend of dat iemand moslim is omdat het een cultuur ding is of dat iemand er echt in gelooft. Dus als het echt een cultuur ding is dan weten ze soms niet eens waarom ze iets doen, dan is de scheidslijn tussen cultuur en religie heel erg dun.” [respondent 2]

Sommige respondenten geven aan dat zij tijdens de adolescentie een periode gezocht hebben naar hun identiteit. In die periode werd de islam dan ook steeds belangrijker voor de respondenten.

“ Mijn ouders waren eigenlijk nooit religieus, ik wist helemaal niks van de islam, behalve dat we aan de ramadan deden en geen varkensvlees aten.....Toen ben ik een beetje op onderzoek uitgegaan en wilde ook meer weten van waarom?” [respondent 9]

De islam is voor alle respondenten erg belangrijk. Allemaal geven ze aan dat er een negatieve beeldvorming gaande is betreffende de islam. Voor de respondenten zorgt deze beeldvorming ervoor dat zij op onderzoek uit gaan omdat zij zich in een hokje geplaatst voelen als moslim zijnde.

“ ...tja ik denk dan dat je je eigenlijk meer moslim gaat voelen dan dat je er zelf eigenlijk mee bezig bent. Je bent moslim maar je gaat je steeds meer moslim voelen omdat er zoveel ophef is over de islam.” [respondent 11]

De respondenten geven allemaal aan meer kennis te willen hebben over de islam om zo vervolgens naar de samenleving een positief beeld uit te stralen.

Conclusie en Discussie

In deze studie staan de opvattingen en gevoelens van moslimjongeren ten opzichte van de Nederlandse samenleving centraal. Door middel van open interviews zijn data verkregen. Deze data wordt gebruikt om een antwoord te formuleren voor de gestelde onderzoeksvragen.

Opvattingen van moslimjongeren

In de eerste onderzoeksvraag staan de opvattingen van islamitische jongeren over de waarden van een democratische rechtstaat centraal.

In de interviews zijn drie waarden met de moslimjongeren besproken, namelijk solidariteit, vrijheid en gelijkwaardigheid. De moslimjongeren vinden allemaal dat Nederland een solidair land is maar dat zij zich soms extra moeten bewijzen omdat niet iedereen gelijke kansen heeft. Dat er in Nederland wel degelijk een verschil is tussen arm en rijk ervaren zij niet als negatief. Daarentegen geven de moslimjongeren aan het zorgelijk te vinden dat er mensen zijn die minder kansen hebben op een geslaagd bestaan in Nederland doordat zij een andere afkomst hebben. De moslimjongeren ervaren Nederland als een vrij land. Echter sommige moslimjongeren geven aan dat Nederland te vrij is en dat vrijheden niet voor iedereen gelijk zijn. Bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting. Over de waarde gelijkwaardigheid zijn de meningen verdeeld. De respondenten die geworven waren via het jongerencentrum geven allen aan dat Nederland niet gelijkwaardig is. Zij doelen daarbij niet op de gelijkwaardigheid tussen autochtone en allochtone mensen maar tussen de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen. De overige respondenten geven aan dat zij Nederland wel als een gelijkwaardig land beschouwen, maar dat er altijd mensen zijn die hen het gevoel geven dat zij niet gelijkwaardig zijn.

Nederland wordt bovendien als een rechtvaardig land benoemd, iets wat de respondenten positief waarderen. Het enige punt waar respondenten bij aangeven moeite mee te hebben

betreft het accepteren van democratische beslissingen. Wanneer er beslissingen worden genomen die hen persoonlijk raken, kost het hen meer moeite deze beslissingen te accepteren. De betrokken moslimjongeren in dit onderzoek kunnen zich over het algemeen goed inleven in de waarden van een democratische rechtstaat. Zij plaatsen alleen wat kanttekeningen bij zaken waar zij persoonlijk tegenaan lopen, zoals vrijheden en democratische beslissingen. Verder geven de respondenten ook aan dat er in Nederland niet altijd gelijke kansen voor hen zijn. Zij willen zich daarom altijd extra bewijzen.

Gevoelens van moslim jongeren

De tweede onderzoeksvraag heeft betrekking op de gevoelens van moslimjongeren jegens de Nederlandse maatschappij.

De moslimjongeren in dit onderzoek geven aan dat zij zich niet onzeker of bedreigd voelen in de Nederlandse samenleving. Wel merken zij dat zij zich als moslims soms extra moeten bewijzen tegenover autochtone mensen. Dit komt volgens hen doordat er een negatieve beeldvorming heerst over de islam, moslims, Marokkanen en Turken. De jongeren geven ook aan dat zij niet gediscrimineerd worden, of dat zij zich - in elk geval - nooit gediscrimineerd voelen. Er wordt door de jongeren verondersteld dat er een negatieve beeldvorming gaande is over een groep en dat zij daardoor tegen verschillende vooroordelen aanlopen. Het hebben van vooroordelen is iets anders dan discriminatie zeggen de respondenten.

Beantwoording centrale vraagstelling

Concluderend kan gesteld worden dat de betrokken moslimjongeren in dit onderzoek de Nederlandse samenleving als positief waarderen. Vanuit hun persoonlijke situatie kunnen zij echter aspecten benoemen waar zij tegenaan lopen.

Zo geven de moslimjongeren aan dat de Nederlandse samenleving te vrij is waardoor men uitlatingen kan doen onder de noemer 'vrijheid van meningsuiting'. Hierdoor voelen de moslimjongeren zich soms beledigd door uitspraken van publieke personen. Ook geven zij aan dat er een ontwikkeling gaande is van angst tegenover moslims. Dit is een punt waar de moslimjongeren veel moeite mee hebben omdat zij zich daardoor in een hokje geplaatst voelen. Daardoor willen de moslimjongeren zich extra of dubbel bewijzen om te laten zien dat er ook 'goede' moslims bestaan. Daarnaast willen zij ook meer kennis op doen van de islam om met die kennis een positief beeld over de islam uit te kunnen stralen naar de samenleving toe.

De opvattingen en gevoelens van de jongeren houden verband met elkaar. Zo heerst er bijvoorbeeld onder de betrokken jongeren de *opvatting* dat er niet altijd gelijke kansen zijn voor iedereen. Dit zorgt ervoor dat de jongeren het *gevoel* krijgen dat zij zich extra moeten bewijzen.

Nu er concreet antwoord is gegeven op de onderzoeksvragen kunnen de resultaten verder worden geïnterpreteerd met behulp van de theorieën die eerder zijn beschreven in de inleiding. Allereerst worden de resultaten besproken. Vervolgens wordt er dieper ingegaan op huidig onderzoek. Afsluitend worden er enkele suggesties gegeven voor vervolgonderzoek.

Bespreking van de resultaten

De Rijksoverheid heeft in haar actieplannen een beleidsvoering uitgezet waarmee het proces van delegitimering van democratische waarden en procedures wordt tegengegaan (Ministerie BZK 2007;2008). Dit beleid richt zich op jongeren tot dertig jaar die in de risicogroepen vallen, waaronder moslim jongeren. Het is voor de Nederlandse overheid van belang dat burgers vertrouwen hebben in de democratische rechtstaat en dat zij zich ermee kunnen legitimeren.

In huidig onderzoek staan de opvattingen en gevoelens van moslimjongeren centraal. De kennisname van deze gevoelens en opvattingen draagt twee belangen in zich. Ten eerste zal er op die manier inzichten worden verworven van de belevingswereld van moslimjongeren. Met deze inzichten kan gekeken worden in hoeverre moslimjongeren vertrouwen hebben in de Nederlandse democratische rechtstaat. Dit gevoel van vertrouwen kan vervolgens in verband worden gebracht met de legitimiteittheorie van Harchaoui (2006). Er is nog een tweede belang, namelijk, doordat er in huidig onderzoek is gewerkt met een kwalitatieve methode kan er kennis worden opgedaan over de redenen achter het wel of niet vertrouwen van moslimjongeren in de democratische waarden die centraal staan in de Nederlandse samenleving.

Eén van de belangrijkste resultaten uit dit onderzoek is dat sommige moslimjongeren vinden dat er met verschillende standaarden wordt gemeten. Zo vinden zij bijvoorbeeld dat moslimjongeren niet altijd dezelfde kansen op de arbeidsmarkt hebben. Ook op het gebied van vrijheid van meningsuiting wordt er volgens sommige moslimjongeren niet eerlijk gemeten. Zij geven aan dat autochtone Nederlanders wel ‘alles’ mogen zeggen. Zo wordt

Geert Wilders aangehaald als politiek persoon die hele groepen in het openbaar kan beledigen. De moslimjongeren menen dat zij meer beperkingen kennen in Nederland. Zij vinden dat zij moeilijker een baan kunnen krijgen doordat ze tegen vooroordelen aanlopen. Tevens zijn sommige moslimjongeren van mening dat zij niet ‘alles’ kunnen zeggen. Hun vrijheid van meningsuiting is toch enigszins beperkt stellen zij vast.

De moslimjongeren geven aan dat zij deze weerstand of beperkingen proberen op te heffen door zich extra in te zetten, zij noemen het bijvoorbeeld ‘dubbel bewijzen’. Daarmee bedoelen de jongeren dat zij meer willen uitblinken op school en aardig willen zijn tegen de medemens om zo een goed beeld te laten zien van moslims. Ook geven de moslimjongeren aan dat zij zich meer verdiepen in de islam om zo een beter en positiever beeld uit te kunnen stralen naar de maatschappij. Het ontbreekt bij veel moslimjongeren aan kennis wordt aangegeven.

Wanneer deze informatie geïnterpreteerd wordt aan de hand van de theorieën omtrent de legitimiteittheorie kan er gesteld worden dat moslimjongeren zich niet volledig kunnen legitimeren aan de democratische waarden, vrijheid en solidariteit. Zij plaatsen kanttekeningen bij de waarden en geven aan dat Nederland niet zo vrij en solidair voor hen is als dat het voor andere, met name autochtone jongeren, is. Doordat de jongeren zich niet aan de democratische waarden kunnen legitimeren zou er een conclusie kunnen worden getrokken in het kader van de legitimiteittheorie. Namelijk dat moslimjongeren zich weliswaar in een proces van delegitimering bevinden maar dat dit delegitimeringsproces niet automatisch overvloeit in een proces van radicalisering, zoals wordt verstaan onder de definitie van het Ministerie van Justitie. De moslimjongeren streven er juist naar om wel gelijke rechten en dezelfde vrijheden als autochtone Nederlanders te verkrijgen. Dit doen zij door in te zetten op scholing en sociale contacten. De jongeren willen een positief beeld van zichzelf schetsen om aldooende ook een positieve beeldvorming te creëren van de groep moslimjongeren.

De waarde ‘gelijkwaardigheid’ laat een ander beeld zien. Wanneer er in de lijn van de waarden vrijheid en solidariteit wordt gekeken, zou er verwacht kunnen worden dat de moslimjongeren aangeven dat zij zich niet gelijkwaardig voelen in de Nederlandse samenleving. Dit wordt daarentegen niet genoemd door de bevroagde jongeren. Sommige moslimjongeren geven aan dat Nederland geen gelijkwaardig land is omdat er bijvoorbeeld prostituees in Nederland zijn. De moslimjongeren betrekken de waarde gelijkwaardigheid echter niet op zichzelf.

Een ander belangrijk resultaat betreft de moeite die de respondenten hebben wanneer het gaat over het accepteren van democratische beslissingen. De jongeren geven aan dat zij democratische beslissingen wel willen accepteren maar dat dit moeilijk is wanneer het om iets gaat wat hen persoonlijk raakt. Dit gegeven laat duidelijk het punt van legitimering zien. Wanneer een democratische rechtstaat er voor zorgt dat de moslimjongeren zich kunnen legitimeren aan de beslissingen die genomen worden is er geen probleem. Maar wanneer de beslissingen tegen hun opvatting en/of gevoel indruist, maakt dit het lastiger deze beslissingen te accepteren. Dit leidt bij deze moslimjongeren alleen tot gevoelens van onvrede, zij geven aan dat zij daar verder geen consequenties aan zouden ophangen. De denkwijzen zouden dus niet in daden worden omgezet, waardoor dit gegeven niet overeenkomt met de gehanteerde definitie van radicalisering.

Volgens de theorieën van Buijs en collega's (2006) en Van den Bos en collega's (2009) zijn jongeren die zich onzeker, gediscrimineerd of bedreigd voelen vatbaarder voor radicale ideologieën. Deze theorie kan door huidig onderzoek onderschreven worden aangezien de respondenten deze gevoelens niet herkennen en ook niet zijn geradicaliseerd. Wel geven sommige moslimjongeren aan dat zij tijdens hun adolescentie een periode van 'zoeken naar de identiteit' hebben ervaren. Tijdens deze periode werd ook de islam steeds belangrijker voor hen. Zo kan geconcludeerd worden dat er een omslag van religiositeit heeft plaatsgevonden zoals Sageman (2008) dit benoemt als een belangrijk gegeven bij de oorzaak van het fanatisme van jihadisten. Edoch, in huidig onderzoek geven de respondenten aan dat zij zich meer zijn gaan verdiepen in de islam om zo een positiever beeld uit te kunnen stralen naar de maatschappij.

Om deze bespreking van de resultaten te besluiten kan er worden geconcludeerd dat de moslimjongeren in huidig onderzoek zich niet altijd kunnen vinden in de waarden van de Nederlandse samenleving. Daarbij waarderen zij de Nederlandse samenleving wel positief en voelen zij zich ook niet onzeker, gediscrimineerd of bedreigd. Naar alle waarschijnlijk hanteren deze moslimjongeren om die reden dan ook geen radicale ideologieën. Wel ervaren de moslimjongeren weerstand in de Nederlandse samenleving. Dit maakt hen vervolgens niet onzeker maar dit gegeven zorgt er wel voor dat zij zich meer inzetten met als doel de heersende beeldvorming te hervormen.

Bespreking huidig onderzoek

De methodische keuze voor dit onderzoek bleek een juiste keuze te zijn. Er is op deze wijze veel informatie verkregen die door middel van een meer kwantitatieve methode niet zou zijn verkregen. Er is echter wel een grote afhankelijkheid van de antwoorden van de respondenten. Uit de moeizame werving is gebleken dat het voor moslimjongeren niet natuurlijk is om over deze onderwerpen te praten. Hierdoor kan er niet met zekerheid worden gesteld dat er altijd eerlijke antwoorden zijn gegeven. Sociale wenselijkheid kan in dit onderzoek hebben mee gespeeld.

Doordat de werving enigszins moeizaam is verlopen kan er tevens worden verondersteld dat er een selectieve groep is bereikt die heeft meegewerkt aan dit onderzoek, namelijk enkel jongeren van Marokkaanse en Turkse komaf. Dit kan een vertekend beeld schetsen, ware het niet dat er wel veel verschillende jongeren zijn betrokken bij dit onderzoek.

De groep respondenten in dit onderzoek is vrij divers, qua leeftijd en opleidingsniveau. Echter, er zijn met name mannelijke respondenten betrokken in dit onderzoek. Tijdens de werving bleek dat jonge moslima's niet welwillend waren in het meewerken aan dit onderzoek. Daarbij komt nog dat er overwegend geworven is via organisaties waar vooral jongens actief in waren. In de besturen van de benaderde moskees of jongerencentra zaten alleen jongens en geen meisjes.

Suggesties voor vervolgonderzoek

Dit onderzoek geeft diverse aanknopingspunten voor vervolgonderzoek. Zo zal het interessant zijn om jongeren die reeds geradicaliseerd zijn te betrekken in een soortgelijk onderzoek. Er kan dan worden onderzocht of deze jongeren zich inderdaad onzeker, bedreigd en/of gediscrimineerd voelen voordat zij in het proces van radicalisering geraken. Ook zou het interessant kunnen zijn om een dergelijk onderzoek uit te voeren bij autochtone jongeren. Er zal dan kunnen worden gekeken in hoeverre deze groep jongeren zich legitimeert aan de centrale waarden van de Nederlandse samenleving, in vergelijking tot de uitkomsten van huidig onderzoek.

In dit onderzoek zijn de achtergronden van de moslimjongeren niet gebruikt als een kenmerk van de respondenten. Dit onderzoek bevat moslimjongeren die woonachtig zijn in één van de vier grote steden van Nederland en een Turkse of Marokkaanse afkomst hebben. Er is geen onderscheid of selectie gemaakt in afkomst, demografische kenmerken, leeftijden of opleidingsniveau. In huidig onderzoek zijn deze kenmerken niet gebruikt bij de analyse omdat

er geen markante zaken naar voren kwamen. Daarbij was het doel van dit onderzoek niet om verschillen binnen een groep te beschrijven. Intentie was om een beschrijving te geven van heersende opvattingen en gevoelens van moslimjongeren ten aanzien van de Nederlandse maatschappij. In vervolgonderzoek kan er wellicht gewerkt worden met een vergelijkende onderzoeksopzet, om op die manier ook te ontdekken of de kenmerken van de respondenten binnen de groep moslimjongeren enigszins van invloed zijn op gevoelens en opvattingen ten opzichte van de Nederlandse maatschappij.

Een laatste aanbeveling voor vervolgonderzoek betreft de diversiteit van sekse in de onderzoeksgroep. In dit onderzoek zijn voornamelijk jongens betrokken. Een vervolgonderzoek zal meer meisjes kunnen betrekken, om daar ook relevante informatie uit te kunnen destilleren.

Referenties

- Abbas, T. (2007). Ethno-Religious Identities and Islamic Political Radicalism in the UK: A Case Study. *Journal of Muslim minority Affairs*, 27 (3)
- AIVD. (2007b). *Jaarverslag 2006*. Den Haag: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst.
- European Commission 2006, 'Terrorist recruitment: Commission Communication addressing the factors contributing to violent radicalisation', MEMO/05/32
- Baarda, D.B., & De goede, M.P.M. (2006). *Basisboek methoden en technieken*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Basit, T.N. (2009). White British; dual heritage; British Muslim: Young Briton's conceptualization of identity and citizenship. *British Educational Research Journal*, 35, 5, 723-743
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en Doen*. Den Haag: Boom onderwijs.
- Bos, van den K., Loseman, A. & Doosje, B. (2009). Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen. *Ministerie van Justitie, WODC*
- Buijs, F.J., Demant, f., & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem: Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Demant, F., & Pels, T. (2006). Islam en gender bij Marokkaanse jongeren in Nederland. *Pedagogiek*, 26, 2, 157-171
- Duderija, A. (2007). Literature Review: Identity Construction in the Context of Being a Minority Immigrant Religion: The Case of Western born Muslims. *Immigrants and Minorities*, 25, 2, 141-162
- Harchaoui, S. (2006). *Hedendaags radicalisme, verklaringen en aanpak*. Apeldoorn: Het Spinhuis.
- Hogg, M.A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity processes. *European Review of Social Psychology*, 11, 223-255.
- Howard, S., & Gill, J. (2000). The Pebble in the Pond: children's constructions of power, politics and democratic citizenship. *Cambridge Journal of Education*, 30, 3, 357-378
- Jurgens, F. (2007). *Het Marokkanendrama*. Amsterdam: Meulenhoff
- Koutselini, M., & Papanastasiou, E. (2003). Introduction: The relationship between social context, social attitudes, democratic values and social actions. *International Journal of*

Educational Research, 39, 519-524

Lathion, S. (2008). Muslims in Switzerland: Is Citizenship Really Incompatible with Muslim Identity? *Journal of Muslim Minority Affairs*, 28, 1, 53-60

Leitner, H., & Ehrkamp, P. (2006). Transnationalism and migrants' imaginings of citizenship. *Environment and Planning A*, 38, 1651-1632

Ministerie BZK (2007). *Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011*. Den Haag

Ministerie BZK (2008). *Actieplan Democratische rechtsstaat*. Den Haag

Ministerie van Justitie (2005). *Nota Radicalisme en Radicalisering*. Den Haag

Nielsen, J.S. (2008). Islam in Europe. *Middle East Journal*, 62, 1, 144-148

Robson, C. (2005). *Real world research*. Malden (USA)/Oxford (UK)/Victoria (AUS): BLACKWELL PUBLISHING.

Sageman, (2008). *Leaderless jihad: terror networks in the twenty-first century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press

Stodolska, M., & Livengood, J.S. (2006). The Influence of Religion on the Leisure Behavior of Immigrant Muslims in the United States. *Journal of Leisure research*, 38, 3, 293-320

Veldhuis, T. & Bakker, E. 2007, Causale factoren van radicalisering en hun onderlinge Samenhang, *Vrede & Veiligheid*, 36 (4), 447-470

Veldhuis, T. & Bakker, E. 2009, *Muslims in the Netherlands: Tensions and Violent Conflict*. MICROCON Policy working Paper 6, Brighton: MICROCON